УДК [340.12:342.4/.6](430)«17/18»(09)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2025.47.03

Бедрій М. М., Олійник Ю. В.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ “RECHTSSTAAT” В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII–XIX СТ.)

У статті досліджено формування концепцій правової держави в Німеччині, яка визнана історичною батьківщиною доктрини «Rechtsstaat». Показано, що ця ідея зародилася на основі теоретичних розробок мислителів XVII–XVIII ст., зокрема І. Альтузія, С. Пуфендорфа, Х. Вольфа, та отримала системне оформлення у XIX ст. Встановлено, що значний внесок у розвиток концепції зробив І. Кант, який критикував поліцейську державу, феодалізм і абсолютизм. Ним запропоновано концепцію «досконалого правового устрою» та «правомірної держави», які ґрунтуються на суспільному договорі, свободі, розумних законах і принципі поділу влад, хоча він відзначав їхню взаємозалежність у державному устрої. Показано, що В. Гумбольдт розробив ідею «мінімальної держави», яка гарантує безпеку громадян, обмежуючи державне втручання, та наголошував на потребі справедливих законів, що відповідають правовим ідеалам і захищають індивідуальні свободи. Встановлено, що Й. Фіхте розглядав державу як інструмент реалізації права через суспільний договір, який забезпечує права, свободи та безпеку особи. Звернуто увагу на те, що Г. Гегель вбачав у правовій державі втілення свободи та моральної досконалості, пропонуючи модель конституційної монархії, де держава є частиною права і сприяє моральному розвитку суспільства. Показано, що термін «правова держава» вперше вжили К.-Т. Велькер та І.Х. Фрайхер фон Аретин, а Р. Моль увів його в широкий обіг, акцентуючи на свободі громадян і законності державного управління. Встановлено, що Л. Штейн поєднав ідею правової держави з соціальною рівністю, пропонуючи конституційну монархію як оптимальну форму правління. З’ясовано, що Г. Єллінек підкреслив зв’язаність держави правом, відкидаючи свавілля влади. Досліджено, що, попри формальні ознаки правової держави, її принципи не змогли запобігти встановленню нацистського режиму, що вказує на складність реалізації ідеї в недемократичних умовах. Визначено, що німецька правова думка заклала фундамент сучасного розуміння правової держави як універсального стандарту європейської цивілізації, що базується на верховенстві права та захисті свобод людини.

Ключові слова: *конституціоналізм, обмеження державної влади, організація державної влади, права та свободи індивіда, правовий закон, правовий порядок, принципи права, форма правління.*

Постановка проблеми. Теорія правової держави є однією з ключових у сучасній юриспруденції та політичній філософії, однак її ґенеза та еволюція в німецькій правовій думці залишаються недостатньо дослідженими в контексті історичного розвитку. Німецькі мислителі кінця XVIII–XIX ст. створили перші концепції правової держави, які лягли в основу континентального розуміння взаємодії права та держави, забезпечення правопорядку, а також захисту прав і свобод людини. Відзначаючи титатнічний внесок І. Канта, В. Гумбольдта, Й. Фіхте, Г. Гегеля та інших німецьких мислителів у розробку теоретичних засад правової держави, варто зауважити, що навіть сьогодні питання повної реалізації цих ідей залишається складним і проблематичним.

Метою дослідження є системний аналіз історичного формування концепцій правової держави в Німеччині, визначення ключових теоретичних внесків німецьких мислителів XVIII–XIX ст., зокрема І. Канта, В. Гумбольдта, Й. Фіхте, Г. Гегеля, К.-Т. Велькера, Р. Моля, Л. Штейна та Г. Єллінека.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика формування концепцій правової держави в Німеччині привертала увагу численних дослідників, що свідчить про її значущість у контексті розвитку юриспруденції та політичної філософії. Значний внесок у вивчення доктрини «Rechtsstaat» зробили вчені з різних країн. Зокрема, німецька правова думка XVII–XIX ст. аналізувалася в працях Н. П. Войтович, яка досліджувала концепцію правової держави через призму теоретичної спадщини Б. О. Кістяківського, зокрема, акцентуючи на історичних передумовах розвитку відповідних ідей у Німеччині. С. П. Головатий у своїх роботах розглядав

верховенство права як ключовий принцип правової держави, звертаючи увагу на його формальні та змістовні аспекти. В. І. Тимошенко здійснила теоретико-історичний аналіз правової держави, підкреслюючи внесок І. Канта та інших мислителів у формування її засад. О. С. Терзі досліджував еволюцію ідеї правової держави, зокрема її зв'язок із концепціями суспільного договору та свободи. Дослідження О. А. Соломіна акцентують на сучасному контексті правової держави, аналізуючи її ціннісні основи, закладені німецькими мислителями, такими як К.-Т. Велькер та Р. Моль.

В іноземній науковій літературі значну увагу приділено аналізу німецької доктрини «Rechtsstaat». До прикладу, М. Кригір (Martin Krygier) у своїх працях розкриває специфіку терміна «Rechtsstaat» та його відмінності від англомовного поняття «rule of law», наголошуючи на формальному характері німецької концепції. Попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам правової держави, комплексне дослідження формування перших концепцій «Rechtsstaat» у Німеччині залишається недостатньо висвітленим в українській юридичній літературі. Це спонукає до узагальнення теоретичного доробку німецьких мислителів кінця XVIII–XIX ст. для глибшого розуміння сучасного значення правової держави.

Виклад основного матеріалу. У сьогоденні поняття правової держави є загальним надбанням і стандартом людської цивілізації. Однак історичною батьківщиною цієї концепції варто визнати Німеччину, а німецькомовне словосполучення «Rechtsstaat» дослівно перекладається українською як «правова держава». Доктрина «Rechtsstaat» зародилася в Німеччині на початку XIX ст., проте їй передували розробки І. Альтуїзія, С. Пурендорфа, Х. Вольфа та інших вчених із попередніх епох [2, с. 47–48]. Головною проблемою доктрини «Rechtsstaat» вчені визнають домінування формальних елементів – маркерів правової держави. Відтак, держава у класичній німецькій юриспруденції вважалася правовою незалежно від форми державного режиму (навіть недемократичного) за умови забезпечення дії права на її території [4, с. 834]. Як наслідок, тріумф ідей «Rechtsstaat» не зміг запобігти становленню людиноненависницького нацистського режиму А. Гітлера в Німеччині.

До засновників теорії правової держави належить видатний німецький філософ І. Кант (1724–1804). Він критикував модель поліцейської держави, поширену в тогочасній Європі, насамперед за її свавілля та надмірний контроль. Його критики зазнали також застарілі феодалізм і абсолютизм. Натомість метою держави мислитель бачив встановлення та забезпечення правових норм людського життя, а також «вищий ступінь узгодженості елементів державного строю з правовими принципами, до досягнення якого зобов'язує розум через певний категоричний імператив» [2, с. 48].

У своїй концепції І. Кант використовував поняття «досконалий правовий устрій», в якому кожен індивід мав захист від зловживань влади й інших осіб, а також «правомірна держава», яка повинна була дотримуватися і реалізовувати суспільний договір. Відтак, згадані терміни можна вважати прямими ідейно-історичними попередниками терміну «правова держава». Закони «правомірної держави» згідно з вченням І. Канта повинні були відповідати людському розуму та свободі. Мислитель з Кенігсберга визнавав теорію поділу влад на три гілки, але зауважив, що вони не можуть відокремлено існувати та функціонувати в одній державі [10, с. 16].

На думку І. Канта, справедливою організацією суспільства мало б стати встановлення «вічного миру», який можливий у федеративному об'єднанні рівноправних держав з республіканською формою правління. У такому державному утворенні мислитель передбачав гарантування повної свободи та особистої недоторканості індивіда [9, с. 151]. Він вважав принциповою можливість народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку через прийняття конституції, яка б виражала його волю. Держава, її керівники, все суспільство та кожен громадянин зокрема в концепції І. Канта повинні підпорядковуватися «правовим законам» [7, с. 117].

Близькою за змістом з концепцією правової держави була концепція «мінімальної держави» В. Гумбольдта (1767–1835), який вважав її головною метою гарантування безпеки своїх громадян. Разом з тим, німецький мислитель називав цю державу «мінімальною», оскільки пропонував обмежити її компетенцію, а натомість розвивати силу нації. Ним також була відзначена потреба наповнити державу та її закони правовим змістом. В. Гумбольдт критикував тогочасне

законодавство за те, що воно не встановлювало чітких меж державного втручання в життя людини, а натомість обмежувало та переслідувало саму людину. Відтак, він акцентував на необхідності справедливих законів, якими в його уявленні бути ті акти, що відповідали правовим ідеалам [11, с. 183–184].

Істотний внесок у розвиток концепції правової держави становлять правові погляди німецького правознавця та ректора Берлінського університету Й. Фіхте (1762–1814). Згідно з його переконанням держава існує у вигляді особливого суспільства та повинна стати засобом реалізації права, забезпечення прав і свобод людини. В основі ідеальної держави у розумінні Й. Фіхте була ідея справедливості, інтелектуального та морального потенціалу людства. У його вченні між державою та особою укладено певний договір, на підставі якого індивід надав згоду на обмеження своєї свободи та підкоряється публічній владі, а взамін держава надала гарантії безпеки індивіда та недоторканості його власності [2, с. 49].

Концепція правової держави посідає важливе місце у творчій спадщині Г. Гегеля (1770–1831). У своїй праці «Основи філософії права, або природне право і державознавство» він зазначав таке: «ідея держави вирізняється тією особливістю, що держава – це здійснення свободи не за суб’єктивним бажанням, а згідно з її загальністю та божественністю» [3, с. 218]. Тому правова держава в його розумінні була священною та божественною, а також приводила людський розвиток до моральної довершеності. Г. Гегель бачив правову державу як реальну та необхідну, а не як недосяжний ідеал. Реалізація ідей свободи була головною метою запропонованої мислителем «розумної держави» – правового утворення у формі конституційної монархії [5, с. 134]. У його творах спостерігається певне ототожнення держави з правом, а точніше вона є його частиною, адже у ній «все будується на правовій основі, що становить царство реального життя» [7, с. 119].

Саме термін «правова держава» уперше вжив німецький юрист К.-Т. Велькер (1790–1869) у 1813 р. [8, с. 3]. Поряд з Велькером зазначений термін вжив І.Х. Фрайхер фон Аретин (1766–1824) – баварський історик, письменник та політик, представник баварського баронського роду вірменського походження, члени якого неодноразово виділялися своїми заслугами на терені державної служби та літератури. Разом з тим, саме К.-Т. Велькером вперше було теоретично обґрунтовано поняття «правової держави», прагнучи охарактеризувати правопорядок у термінах цінностей, а відповідні цінності, своєю чергою, мали реалізовуватися в межах держави, а не всупереч їй [12, с. 783].

Німецький правознавець Р. Моль (1799–1875) був одним із класиків науки поліцейського права, провісником адміністративно-правової науки й автором цінних поглядів на правову державу. Зрештою, саме Р. Моль увів у державно-правовий і політичний обіг термін «Rechtsstaat» – правова держава [9, с. 151]. Зокрема його концепція базувалася на свободі громадянина та потребі законності державного управління. У державі, заснованій на ідеї права, як вважав провідний поліцеїст, кожна особа має право вимагати державного сприяння своїм індивідувальним життєвим цілям. Розумність, відповідність праву та загальна користь – три критерії, яким повинна відповідати діяльність правової держави відповідно до концепції Р. Моля [10, с. 18].

Реалізована в межах права та розуму свобода індивіда перебувала в основі концепції правової держави Р. Моля. У його розумінні діяльність правової держави повинна була обмежуватися і зводитися переважно до усунення перешкод, що стояли на шляху реалізації правових можливостей індивіда. Необхідними ознаками правової держави вчений вважав провідну роль конституції, прозорість нормативно-правових актів, ясність і зрозумілість юридичних норм, а також заборону зворотної дії права в часі [13, s. 222].

Помітний внесок у формування концепції правової держави зробив німецько-австрійський правознавець та автор поняття «соціальна держава» Л. Штейн (1815–1890). Його ідея держави полягає у відновленні рівності й свободи, в піднятті нижчих, знедолених класів до рівня багатих і сильних [6, с. 364]. На його думку, справжнє здійснення ідея держави одержить у конституційній монархії, яку він визнав державою, незалежною від суспільних сил. Тільки в конституційній монархії, за переконанням Л. Штейна, держава знаходить свою самостійність як

союз, що піднімається над суспільством. Всупереч власним ідеям він намагався представити як «правову» державу напівфеодальну юнкерську прусську монархію [1, с. 260].

Німецький вчений-правознавець Г. Єллінек (1851–1911) стосовно тематики правової держави зазначав наступне: «тільки божество чи монарх, шанований як божество, в стані возвеличити необгрунтовані прояви своєї волі понад норму поведінки, яку повинні визнавати всі, крім нього самого». У цивілізованих державах він вважав таке неприпустимим, тому прийшов до висновку, що держава повинна бути зв'язаною чинним на її території правом [2, с. 50].

Висновки. Отже, аналіз становлення концепції правової держави в Німеччині дозволяє зробити висновок про її фундаментальну роль у трансформації європейської політичної та правової парадигми, де ідея «Rechtsstaat» еволюціонувала від абстрактних філософських конструкцій до універсального етичного та інституційного стандарту цивілізованого суспільства. Синтезуючи ідеї мислителів кінця XVIII–XIX століть, можна стверджувати, що німецька правова думка не лише заклала основу для правового механізму обмеження державної сваволі, але й інтегрувала елементи індивідуальної свободи, соціальної справедливості та моральної досконалості в єдину системну модель, яка перевершила вузькоформальні рамки і набула універсального значення для глобального правового дискурсу. Зокрема, критика абсолютизму та феодалізму, запропонована І. Кантом, підкреслює необхідність раціонального обґрунтування влади через суспільний договір, що стає передумовою для сучасних конституційних демократій, де свобода індивіда є не лише декларативним принципом, а й імперативом, захищеним від державних посягань.

Розвиваючи цю ідею, концепція мінімальної держави В. Гумбольдта та інструментального характеру держави в Й. Фіхте акцентують на балансі між індивідуальною автономією та колективною безпекою, що фактично демонструє сучасне розуміння ліберальної демократії, де державне втручання мінімізується задля максимізації особистої свободи, але водночас забезпечується через справедливі закони, які відповідають універсальним правовим ідеалам. Це проявляється в гегелівській візії правової держави як втілення абсолютної свободи та моральної еволюції суспільства, де конституційна монархія слугує моделлю інтеграції права в соціальну тканину, підкреслюючи, що держава не є зовнішнім примусом, а органічним продовженням розвитку людства. Такий підхід дозволяє виснувати, що німецька доктрина «Rechtsstaat» передбачає не статичну структуру, а динамічний процес, де право стає інструментом моральної та соціальної трансформації, впливаючи на сучасні теорії прав людини та глобального конституціоналізму.

Введення терміна «правова держава» К.-Т. Велькером та І.Х. Фрайхером фон Аретином, а також його популяризація Р. Молем, підкреслює перехід від теоретичних абстракцій до практичних критеріїв оцінки державності, таких як законність управління та свобода громадян. Поєднання правової держави з соціальною рівністю в Л. Штейна та акцент на зв'язаності влади правом у Г. Єллінека розширюють концепцію за межі формалізму, інтегруючи соціальні аспекти, що актуалізує її в контексті сучасних викликів, таких як соціальна нерівність. Це дозволяє показати, що німецька правова спадщина пропонує модель, де право не є нейтральним інструментом, а активним агентом соціальної справедливості, здатним протистояти економічним диспропорціям через конституційні механізми.

Однак, історичний досвід Німеччини, зокрема неспроможність формальних принципів «Rechtsstaat» запобігти нацистському режиму, висвітлює критичні обмеження концепції в недемократичних умовах, де формальне дотримання права може маскувати систематичні порушення свобод. Це показує необхідність доповнення формальних маркерів практичними елементами, такими як демократичний контроль, незалежність судів та культура прав людини, для забезпечення стійкості правової держави. У глобальному вимірі цей урок підкреслює, що правова держава не є самодостатньою, а вимагає постійної еволюції, інтегруючи уроки історії для протидії популізму та тоталітаризму, тим самим роблячи її універсальним стандартом цивілізації.

Загалом, німецька еволюція концепції правової держави демонструє її як синтез філософії, політики та етики, що трансформує державу з інструменту примусу в гаранта свободи

та справедливості. Це не лише історична спадщина, але й стратегічний план для сучасних суспільств, де право стає основою для стійкого розвитку, захисту індивіда та глобальної стабільності, спонукаючи до подальших досліджень її адаптації в різних культурних та політичних сплетеннях.

Використана література:

1. Безродний Є. Ф., Уткін О. І. Історія політичних вчень : навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 432 с.
2. Войтович Н. П. Концепція правової держави у теоретичній спадщині Б.О. Кістяківського. : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 207 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
4. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : монографія. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 2. 666 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / ред.: Г. Г. Демиденко, О. В. Петришин. Харків : Право, 2009. 256 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.]; 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку XX ст. 405 с.
7. Мануйлов Є. М., Жданенко С. Б. Концепції правової держави в історії філософсько-правової думки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2010. № 4. С. 114–122.
8. Соломін О. А. Концепція правової держави: сучасний контекст. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 134: Політичні науки. С. 3-6.
9. Терзі О. С. Розвиток ідеї правової держави. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2008. № 1. С. 148–152.
10. Тимошенко В. І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження). Київ: Наукова думка, 1994. 132 с.
11. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 360 с.
12. Krygier M. Rule of Law (and Rechtsstaat). *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice.* 2015. Vol. 20. P. 780–787. DOI: 10.1007/978-3-319-05585-5_4.
13. Uziębło P. Państwo prawa. *Leksykon współczesnej teorii s filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć /* pod red. J. Zajadło. Warszawa: C. H. Beck, 2007. S. 221–228.

References:

1. Bezrodnyi, Ye. F., & Utkin, O. I. (2006). *Istoriia politychnykh vchen: Navchalnyi posibnyk* [History of political doctrines: a textbook] Kyiv, VD «Profesional», 432 [in Ukrainian].
2. Voitovych, N. P. (2016). *Kontseptsiia pravovoi derzhavy u teoretychnii spadshchyni B.O. Kistiakivskoho* [The concept of the rule of law in the theoretical heritage of B.O. Kistyakivsky] (dissertation). Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 207 [in Ukrainian].
3. Hehel, H. V. F. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* [Fundamentals of the Philosophy of Law, or Natural Law and Political Science]. (R. Osadchuk & M. Kushnir, Trans.). Kyiv, Yunivers, 336 [in Ukrainian].
4. Holovatyi, S. P. (2006). *Verkhovenstvo prava: ideia, doktryna, pryntsyp : monohrafiia* [Rule of law: idea, doctrine, principle: monograph] (Vol. 2). Kyiv, Feniks, 666 [in Ukrainian].
5. Demidenko, H. H., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2009). Istoriia vchen pro derzhavu i pravo: Pidruchnyk [History of doctrines about the state and law: textbook]. Kharkiv, Pravo, 256 [in Ukrainian].
6. Khoma, N. M. (Ed.). (2017). Istoriia politychnoi dumky: Pidruchnyk [History of Political Thought: Textbook]. (Vol. 1). Lviv, Novyi Svit-2000, 405 [in Ukrainian].
7. Manuylov, Ye. M., & Zhdanenko, S. B. (2010). Kontseptsii pravovoi derzhavy v istorii filosofsko-pravovoi dumky [Concepts of the rule of law in the history of philosophical and legal thought]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, (4), 114–122 [in Ukrainian].
8. Solomin, O. A. (2012). Kontseptsiia pravovoi derzhavy: suchasnyi kontekst [The concept of the rule of law: modern context]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 134, 3-6 [in Ukrainian].
9. Terzi, O. S. (2008). Rozvytok idei pravovoi derzhavy [Development of the idea of a rule of law]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, (1), 148–152 [in Ukrainian].

10. Tymoshenko, V. I. (1994). *Pravova derzhava (teoretyko-istorychne doslidzhennia)*. [Rule of Law (theoretical and historical research)]. Kyiv, Naukova dumka, 132 [in Ukrainian].
11. Shulzhenko, F. P. (2007). *Istoriia politychnykh i pravovykh vchen* [History of political and legal doctrines]. Kyiv, Yurinkom Inter, 360 [in Ukrainian].
12. Krygier, M. (2014). Rule of law (and Rechtsstaat). *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, 45–59. DOI: 10.1007/978-3-319-05585-5_4
13. Uziębło, P. (2007). *Państwo prawa* [Rule of law]. In J. Zajadło (Ed.), Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć [Lexicon of Contemporary Legal Theory and Philosophy: 100 Basic Concepts] (pp. 221–228). Warszawa, C. H. Beck, 221–228 [in Polish].

Bedriy M. M., Oliynyk Yu. V. Formation of conceptions of the legal state "Rechtsstaat" in Germany (late XVIII–XIX centuries)

The article examines the formation of conceptions of the legal state in Germany, which is recognized as the historical homeland of the doctrine of "Rechtsstaat". It is shown that this idea originated on the basis of theoretical developments of thinkers of the 17th–18th centuries, in particular I. Althusius, S. Pufendorf, H. Wolf, and received systematic formulation in the 19th century. It is established that a significant contribution to the development of the concept was made by I. Kant, who criticized the police state, feudalism and absolutism. He proposed the concept of a "perfect legal system" and a "legitimate state", which are based on a social contract, freedom, reasonable laws and the principle of separation of powers, although he noted their interdependence in the state system. It is shown that W. Humboldt developed the idea of a "minimal state" that guarantees the security of citizens by limiting state intervention, and emphasized the need for just laws that meet legal ideals and protect individual freedoms. It is established that J. Fichte considered the state as an instrument for implementing law through a social contract that ensures the rights, freedoms, and security of the individual. It is shown that G. Hegel saw the rule of law as the embodiment of freedom and moral perfection, proposing a model of constitutional monarchy, where the state is part of the law and contributes to the moral development of society. It is shown that the term "legal state" was first used by K.-T. Welker and I.H. Freiherr von Aretin, and R. Moll introduced it into wide circulation, emphasizing the freedom of citizens and the legality of state administration. It is established that L. Stein combined the idea of the legal state with social equality, proposing a constitutional monarchy as the optimal form of government. It is found that H. Jellinek emphasized the connection of the state with law, rejecting the arbitrariness of power. It is studied that, despite the formal features of the legal state, its principles could not prevent the establishment of the Nazi regime, which indicates the complexity of implementing the idea in non-democratic conditions. It is determined that German legal thought laid the foundation for the modern understanding of the legal state as a universal standard of European civilization.

Key words: *constitutionalism, limitation of state power, organization of state authority, individual rights and freedoms, rule of law, legal order, principles of law, form of government.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 24.12.2025